

- ганізаційні аспекти): Автореф. дис...канд. юрид. наук (12.00.01) / Укр. акад. внутр. справ. – К., 1995.– 22 с.
20. Петков С. Не каральний орган, сервісна служба. До дискусії про створення місцевої адміністративної міліції // Іменем закону. – 2005. – №29. – С.5.
21. Див.: Звернення Колегії МВС України до особового складу внутрішніх справ та громадськості // Іменем закону. – 2006. – №22. – С.2; Ярмиш О., Дурдинець В. Нова модель МВС набуває чітких обрисів, або якою буде міліція в недалекому майбутнього // Там же. – С.6 – 8.

Додонова Г.В.

СУСПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Специфічною рисою наукової інтелігенції є її глибокий, органічний зв'язок із життям суспільства. Науково-педагогічні працівники університетів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. не були лише вченими-теоретиками, які були замкнутими в стінах своїх кабінетів, вони чуйно вловлювали та усвідомлювали суспільні потреби й запити свого часу, відіграючи видну роль у суспільному житті країни.

Питанню загальної історії української інтелігенції, її науково-педагогічній, соціально-політичній діяльності присвячена праця Шип Н.А. “Интеллигенция на Украине (XIX в.): Историко-социологический очерк”. Деякі відомості про суспільну діяльність професорсько-викладацького складу надано в узагальнюючих працях присвячених історії українських університетів; в колективних працях присвячених історії різних галузей науки (біології, зоології, медицини, хімії, фізики тощо) та їх представникам, які були опубліковані в “Учених записках Харківського університету” і в колективній праці “Люди русской науки”; в працях, які присвячені життєдіяльності науковців (Верхратський С.А., Жемеров О., Кравченко В., Плачинда В., Селіверстов О. та ін.). Але окремого дослідження, присвяченого вивченню питання участі та внеску наукової інтелігенції в суспільне життя України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. не має. Фактичний матеріал стосовно участі представників науково-педагогічних колективів університетів в суспільній діяльності країни знаходиться в архівних фондах Державного архіву м. Києва (Ф. 16. Київський університет), в щорічних звітах університетів, в періодиці початку ХХ ст. (“Харьковские губернские ведомости”, “Южный край” тощо).

Метою статті є аналіз наслідків участі науково-педагогічних працівників Київського, Харківського та Новоросійського університетів в суспільній діяльності у пореформену добу.

Значних досягнень домоглися вчені в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. в розвитку медичної науки. Найціннішим внеском професора Новоросійського університету, а згодом Харківського – Л.С. Ценковського в скарбницю вітчизняної науки й у справу практичних її застосувань є введення їм у Росії запобіжних щеплень проти сибірської виразки за допомогою отриманих їм вакцин. Сибірська виразка здавна визнавалася одним з найбільш згубних інфекційних захворювань людей і свійських тварин, особливо овець. Десятками й сотнями тисяч гинули щорічно тварини від цієї хвороби, приносячись незлічимі збитки тваринництву й викликаючи нерідко велику смертність серед людей.

У 1881 р. вакцину проти сибірки виготовив Пастер. Патент на спосіб її виготовлення придбала торговельна фірма. Коли в 1882 р. Лев Семенович Ценковський приїхав до Парижа, щоб ознайомитися із способом виготовлення протисибіркової вакцини, йому в цьому було відмовлено. Повернувшись на батьківщину, Ценковський, не маючи ніякої підтримки від уряду, у вкрай несприятливих умовах створив лабораторію на задвірках Харківського ветеринарного інституту. Після наполегливої творчої роботи він винайшов оригінальний спосіб виготовлення вакцини проти сибірки, більш дієвої, ніж виготовленої за методом Пастера. Спосіб виготовлення протисибіркової вакцини за Л.С. Ценковським, з деякими змінами, застосовується й досі. Вчений також брав діяльну участь в організації у Харкові (1887 р.) пастерівської станції, на основі якої пізніше було розгорнуто великий мікробіологічний інститут [3, с. 282]. На рік раніше, у 1886 р. професор Новоросійського університету І.І. Мечников організував в Одесі першу в Росії і другу в світі бактеріологічну станцію, яка відіграла велику роль у впровадженні пастерівських щеплень проти сказу [11, с. 32].

В Новоросійському університеті, а пізніше в Університеті св. Володимира працював професор Григорій Миколайович Мінх. Це була віддана науці людина, яка працювала на користь всього суспільства. Доказами цього можуть бути його спеціальні експедиції з вивчення прокази в Астраханській губернії, на Кубані, в Туркменістані, в Єгипті та Палестині. А також той факт, що Г. Мінх прищепив собі кров хворого на поворотний тиф і тяжко перенісши це захворювання лише для того, щоб довести необхідність боротьби з кровососними паразитами, як можливими переносниками поворотного і висипного тифу і попередити розповсюдження епідемії на території України [3, с. 282].

Професор Новоросійського університету Никола Федорович Гамалія працював над питанням створення протиепідемічної служби в армії й запропонував велику програму робіт з боротьби із заразними хворобами, в тому числі створення спеціальних бактеріологічних загонів, що працювали би на фронті й у прифронтових районах. Ще в 90-х роках ХІХ ст. М.Ф. Гамалія почав брати участь у боротьбі з холерними епідеміями в Одесі, Саратові, Петербурзі, Баку; працював в експедиціях з ліквідації чумних спалахів у Закавказзі й Одесі; розробив широкий план боротьби з холерою в містах шляхом оздоровлення водопостачання, каналізації й т.п. Але план цей не був прийнятий царськими чиновниками, які вважали, що головну увагу в боротьбі з холерою треба приділяти селам [18, с. 610].

З 1895-1912 рр. кафедру патологічної анатомії Університету св. Володимира посідав талановитий вче-

ний В.К. Високович. Його називали “королем патологів”. Важливі заслуги має Високович і в галузі бактеріології. Він брав участь у боротьбі з епідеміями холери й чуми (в Індії у 1897 р., в Астраханській губернії у 1901 р., в Одесі у 1902 р. та 1910-1911 рр.). У Києві Високович заснував бактеріологічний інститут, роботою якого керували професори Київського університету [13, с. 68-69].

З метою попередження населення про розповсюдження і боротьбу з епідеміями приват-доцент Харківського університету П.Н. Лашенков розміщав дані про лікарняно-санітарну організацію та епідемічні захворювання в Харкові у своїх роботах “Брюшний тиф у Харкові”, а також у журналі, який він редагував [19, с. 58; 20, с. 71].

Професор Університету св. Володимира Володимир Опанасович Караваєв окрім науково-педагогічної роботи займався медичною практикою в київських лікарнях і протягом життя подав допомогу більш як 100 тисячам хворих, виконав 16 тисяч операцій при загальній летальності після операцій 6,1 процента. А це було великим досягненням для того часу, тому що в кращих академічних і університетських клініках післяопераційна летальність становила 11-14 процентів [4, с. 20].

З метою обміну досвідом роботи, інформацією про наукові дослідження й досягнення, надання науково-практичної допомоги в Москві, Києві, Одесі та інших містах проводилися всеросійські наукові з'їзди з різних напрямків. Так, в Одесі при Новоросійському університеті відбувалися всеросійські наукові з'їзди: в 1883 р. відбувся VII з'їзд природознавців та лікарів, у роботі якого брали участь понад тисячу спеціалістів, головою з'їзду був обраний проф. І.І. Мечников; в 1884 р. відбувся VI археологічний з'їзд, на якому були присутні 372 археологи, прочитано понад 117 рефератів. Науково-педагогічні працівники університету брали активну участь у роботі статистичного з'їзду в 1868 р., у Всеросійському сільськогосподарському з'їзді в 1876 р., в обласних сільськогосподарських з'їздах і особливі ентомологічних [11, с. 32].

Велике значення для вирішення широкого кола практичних питань, для популяризації наукових знань, для розвитку загальної культури населення країни мали різноманітні наукові товариства, які були організовані за ініціативою наукової інтелігенції чи налічували в своєму складі їх представників. Так, в 1909 р. за ініціативою професора Харківського університету І.М. Оболенського було відкрито “Товариство швидкої медичної допомоги”. Членами правління товариства були професори О.К. Погорелко, М.К. Кульчицький, М.П. Тринклер. Організатори товариства ставили також питання в міській думі про будівництво в місті другого будинку притулку. Професор І.В. Троїцький був членом товариства “Краплина молока”, яке влаштовувало консультації для матерів в акушерських лікарнях жіночого медичного інституту, в земському допоміжному будинку та в лікарні “Допомога роженицям” [23, с. 3; 26, с. 4; 24, с. 2].

Професори Київського університету брали активну участь в роботі київських відділів Російського технічного товариства і Воєнно-історичного товариства, Товариства київських лікарів, Товариства для боротьби з заразними хворобами в Києві, Церковно-археологічного товариства при Духовній академії тощо [13, с. 70].

Вузівські вчені, особливо хіміки та природознавці, вирішували не тільки теоретичні, але й практичні задачі, пов'язані з цукровою, металургійною та іншими галузями промисловості в Україні. Так, професор Університету св. Володимира М.А. Бунге вивчав графіт Херсонської й Волинської губерній, займався розробкою методів очищення дніпровської води. Професори Харківського університету Н.Д. Борисяк і М.М. Бекетов в 1864 р. вивчали під Харковом Березовські мінеральні води; А.П. Альтеков – воду харківських джерел; Г.І. Лагермарк – різні сорти керосину; А.Д. Чириков досліджував кам'яне вугілля різних родовищ півдня Росії, а також проводив численні аналізи руд, солі і вод вздовж лінії Харківсько-Миколаївської залізничної дороги. При устрої Харківського міського водопроводу були запрошені відзиви професорів М.В. Леваковського, О.В. Гурова [25, с. 39; 2, с. 215; 14, с. 94; 7, 148-149].

Професорсько-викладацький склад Харківського університету розгорнув широку діяльність у Харківському губерньському статистичному комітеті. Серед співробітників комітету були професори Г.М. Цехановецький, Д.І. Багалій, І.П. Сокальський. За ініціативою останнього була створена комісія, яка займалася дослідженням кустарних промислів Харківської губернії [16, с. 24-25].

Дослідження й винаходи професорсько-викладацьких складів університетів могли бути застосовані не тільки в різних галузях громадського життя, а наприклад, у військової сфері. Так, видатний український вчений, громадський діяч, активний учасник українського національно-просвітницького руху Микола Дмитрович Пильчиков (1857-1908), професор Харківського і Новоросійського університетів, а пізніше Харківського технологічного інституту досить швидко відгукнувся на відкриття О. Попова і Г. Марконі в галузі радіотехніки й чітко визначив нові головні проблеми і можливості використання радіо в різних сферах діяльності людини. На підставі тривалих теоретичних пошуків та лабораторних випробувань український дослідник розробив систему захисту передачі радіосигналів, що гарантувала їх від перехоплення іншими радіостанціями і зберігала їх якість на далекій відстані. Свій винахід вчений не обмежував тільки потребами радіозв'язку. Протектора (так назвав він свої пристрої) могли бути застосовані також у справі радіокерування. Його винахід давав можливість керувати приладами, мінами, торпедами і транспортними засобами на відстані, що принципово змінювало характер не тільки військової, а й цивільної техніки. Запропонована програма не знайшла, однак, швидкого практичного втілення в життя, на що розраховував вчений. Він на кілька років був втягнутий у бюрократичну тяганину, яка забирала моральні й інтелектуальні сили і заважала реалізації його грандіозного проекту. Передчасна смерть вченого у 1908 р. і відсутність фінансового та організаційного забезпечення не дали можливості реалізації його проектів в той період і лише пізніше вони були реалізовані зусиллями нових поколінь вчених та інженерів [21, с. 137].

У роботах професора Л.С. Ценковського в області бактеріології особливо яскраво виявилось його прагнення поставити досягнення науки на службу людства. У цих цілях він блискуче використав свій досвід вивчення драглеподібних організмів для з'ясування причин утворення так званого «кльока» при цукроварінні. В 70-ті роки XIX ст., коли цукроваріння стало широко поширюватися в Російській імперії, цукрові заводи нерідко зіштовхувалися з дійсним нещастям у наслідок несподіваного перетворення солодкого бурякового соку в несмачну драглеподібну масу, з якої неможливо було одержати цукор. Л.С. Ценковський у результаті своїх досліджень довів, що причиною утворення «кльока» є особливі, відкриті їм мікроорганізми (1879 р.). Це допомогло розвитку однієї з найважливіших областей промисловості країни [18, с. 113].

Необхідно відзначити, що наукові дослідження вчених використовувались і в області сільського господарства. Так, професор кафедри зоології Харківського університету П.Т. Степанов брав участь в розробці заходів боротьби з шкідниками сільського господарства, зокрема, ретельно вивчав біологію і розповсюдження хлібного жука, поширеного в зернових південних районах країни [5, с. 85]. Професор М.П. Косач розпочав у 1902 р. організацію при магнітно-метеорологічному кабінеті університету метеорологічної мережі для влаштування сигнального бюро прогнозу погоди, тим самим допомагаючи сільському господарству даного регіону [9, с. 72].

Науково-педагогічна працівники університетів брали участь в роботі різноманітних комітетів, міського управління, приймали участь в роботі Державної думи тощо. Професор кафедри фармації та фармакогнозії Харківського університету А.Д. Чириков був гласним міської думи з 1881 по 1890 рр., а професор Д.І. Багалій з 1901 по 1914 рр. Міською головою до 1914 р. був професор фізики О.К. Погорелко, а його наступником також став професор історії Д.І. Багалій [6, с. 16]. Професори Університету св. Володимира М.Х. Бунге і О.Ф. Кістяківський обиралися гласними Київської думи. Крім цього М.Х. Бунге у 1862-1866 рр. (за іншими даними, з 1865 р.) був керуючим київською конторою Державного банку, за його ініціативою у Києві були засновані приватні комерційні установи і банки. А О.Ф. Кістяківський поєднував науково-дослідну й педагогічну роботу з адвокатською практикою, був присяжним повіреним, директором Київського тюремного комітету (1865-1870), головою адміністрації Городищенських цукрових заводів (1881-1884) [12, с. 283; 22, с. 112].

В 1910 р. представники від російських університетів, у тому числі й Харківського, обрали Д.І. Багалія членом Державної Ради в Петербурзі: "...це не була посада, що її не можна було сполучати з моїм професуванням у Харківському університеті – навпаки, згідно з положення, таке сполучання було обов'язкове, це було неначе командировання од університету до Ради для загальної законодавчої праці й особливо для захисту справ освітніх. Це була праця в тодішньому всеросійському масштабі..." [1, с. 147].

Передові професори і студенти українських університетів займалися також різноманітною культурно-просвітницькою роботою серед населення. Наприклад, вечорами в приміщенні Університету св. Володимира провідні вчені читали безплатні публічні лекції з різних галузей науки, які охоче відвідувалися жителями міста. Читання публічних лекцій були поширені також в Харківському і Новоросійському університетах. В 60-80-х рр. XIX ст. у Харкові було поширено читання публічних лекцій з історії, літератури, природознавчого напрямку, кошти від яких шли на користь товариства розповсюдження грамотності. При Новоросійському університеті щорічно читалося по-декілька узагальнюючих публічних курсів з історії, історії літератури, фізики [17, с. 206].

Іншими заходами для підвищення культурно-освітнього рівня населення країни та популяризації наукових знань було створення невеликих осередків культури й надання можливості різним верствам їх відвідувати.

В 1886 р було відкрито Харківську Громадську книгозбірню (Харківська громадська бібліотека). Основною причиною її успіху був її громадський характер, що викликав до неї симпатії суспільства. Головою правління таємним голосуванням у 1894 р було обрано проф. Д.І. Багалія і відтоді щороку його переобирали на голову правління до 1906 р., коли на цій посаді його заступив професор Харківського університету О.П. Грузинцев. Але необхідно зазначити, що і після цього зв'язку з бібліотекою Дмитро Іванович не втрачав – його обирали на посаду члена правління. В період керівництва Д.І. Багалія, бібліотека розширила масштаби своєї діяльності, збільшив книжний фонд майже вдвічі, придбала нове приміщення (при безпосередній участі професорів Харківського університету Є.Л. Зубашова, А.П. Комарова). Бібліотека вдовольняла культурні потреби всієї харківської людності та окрім того правління дбало спеціально й про окремі групи людності: на робітничих околицях утворено філіальні відділи Бібліотеки, а в центрі – дешевий абонемент для незаможних читачів [1, с. 140-142].

Неможна не згадати й про активну участь Д.І. Багалія в створенні етнографічного й художнього музеїв в Харкові. Багато років Дмитро Іванович очолював музейну комісію в Харківській міській думі, яка завідувала роботою міського музею, школи малювання й живопису. На початку своєї діяльності на цій посаді професор склав план поповнення фондів музею, який фактично мав на меті перетворення його на великий історико-культурний заклад регіонального масштабу. Д.І. Багалій також велику увагу приділяв поповненню художнього відділу музею. Для того щоб зрушити справу з мертвої точки, він установив безпосередні контакти з видатними руськими, українськими художниками, звернувшись до них з проханням подарувати або вступити за помірну ціну деякі свої картини [15, с. 24-25].

Активно працювала наукова інтелігенція, яка об'єднувалася у товариства розповсюдження грамотності. Так, наприклад, Харківське Товариство розповсюдження грамотності, було другою видатною освітньою установою в місті, а наприкінці XIX – на початку XX ст. було самою великою організацією побідного типу в Російській імперії. Воно для своєї праці залучало громадських культурних діячів і перш за все представників вищих навчальних закладів міста, особливо університету. Часом ті самі люди працювали на громад-

ських засадах в різних комітетах, товариствах, наприклад, професори В.Я. Данилевський, М.Ф. Сумцов. За ініціативою В.Я. Данилевського було організовано видавничий комітет Товариства, беззмінним головою якого протягом 12 років був Д.І. Багалій. За перше десятиріччя комітет видав 58 назв різноманітних брошур тиражем понад 1 млн. екземпляр. Ці видання поширювалися на всій території Європейської частини Росії, доходючи навіть до Сибіру. Друкували в ньому свої книжки видатні науковці, професори А.М. Краснов, Д.П. Міллер, М.Ф. Сумцов та ін. [1, с. 142].

У 1843 р. була заснована Київська археографічна комісія. В її роботі активну участь брали професори Університету св. Володимира [13, с. 53]. У 1879 р. в Харківський університет був перевезений архів Малоросійської колегії. Активну участь в даному процесі приймали професори П.С. Єфименко і О.О. Потєбня, які з часом і розібрали його та зробили опис. Під назвою Історичного архіву він склав цінний здобуток університету і міста [2, с. 216]. У 1904 р. група викладачів Університету св. Володимира (В.Б. Антонович, В.М. Перетц, І.І. Лучицький, М.В. Довнар-Запольський, В.С. Іконников) порушила питання про організацію Київського Центрального архіву. У цьому ж році була створена комісія для розбирання та вивчення архівних матеріалів, до якої ввійшли викладачі історико-філологічного факультету, а головою її став В.С. Іконников [8, с. 63].

Велике значення в розповсюдженні знань про історію, етнографію, літературу, суспільствознавство, політекономію мала періодика. Журнал “Киевская старина” видавався в Києві у 1882-1906 рр., серед його співробітників були професори університету В.Б. Антонович, В.С. Іконников, М.П. Дашкевич, С.Т. Голубев та ряд інших істориків і літературознавців [13, с. 54]. З 1881 р. у Харкові виходить щоденна газета “Южный край” редакторами якої були професори А.М. Краснов і А.Н. Стоянов. Сама постать А.М. Краснова є дуже цікавою. З притаманною для нього активністю, професор втручається у суспільну сферу життя міста: багато виступає з публічними лекціями, доходи від яких ідуть на допомогу дитячим будинкам, співпрацює у суспільно-політичних та педагогічних журналах, працює головою міської музейної комісії, створює у музеї географічний відділ, прикладає багато зусиль до приведення у порядок університетського саду. На початку 80-х рр. XIX ст. у Харкові починає виходити літературно-громадський журнал “Мир” під редакцією проф. А.П. Шимкова і “Статистичний листок” під редакцією проф. І.П. Сокальського [2, с. 214; 10, с. 52].

Наукова інтелігенція була активною складовою суспільного життя Наддніпрянщини. Колективи університетів надавали науково-практичну допомогу працюючи в медичних закладах; займалися медичною консультативною практикою, приймали участь в експедиціях для боротьби з епідемічними захворюваннями, розробляли заходи для підвищенні рівня санітарно-гігієнічної культури населення, виступали організаторами та активними учасниками науково-практичних з'їздів тощо. Для більш ефективної роботи в цих напрямках науковці організовували спеціалізовані товариства або входили в їх склад. Практичні досягнення вчених – винаходи, інженерні проекти, різноманітні методики були впровадженні в промисловість, транспорт, сільське господарство, в різні сфери суспільного життя. Професорсько-викладацький склад університетів докладав зусилля для підвищення культурно-освітнього рівня населення країни популяризуючи досягнення різних галузей наук через організацію публічних лекцій, ініціацію створення Київської археографічної комісії, Київського й Харківського архівів, участю у роботі музеїв, бібліотек, виданням спеціалізованих журналів, газет, книг, брошур. Приймаючи участь в роботі спеціалізованих комітетів, міського управління, в роботі Державної думи науково-педагогічні працівники намагалися вирішувати багато питань пов'язаних як із їх професійною діяльністю так і суспільним життям, маючи при цьому широку підтримку і визнання з боку громадськості. Набутий досвід зайвий раз засвідчує необхідність залучення науковців до вирішення нагальних проблем сьогодення.

Джерела та література

1. Багалій Д.І. Автобіографія. 50 літ на стороні української культури / Вст. ст., прим. та коментар А.П. Яреценка. – Х.: Прапор, 2003. – 192 с.
2. Багалей Д.И., Сумцов Н.Ф., Бузескул В.П. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905). – Харьков, 1906. – 344 с.
3. Верхратський С.А., Заблудовський П.Ю. Історія медицини: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1991. – 431 с.
4. Верхратський С.А. В.О. Караваєв. [Хірург. 1811-1892 рр.]. – К.: Здоров'я, 1976. – 44 с.
5. Волчанецкий И.Б., Медведев С.И., Воловик М.П. Очерки истории зоологии в Харьковском университете // Учен. зап. Харьк. ун-та. – 1955. – Т. 59: Тр. НИИ биологии и биологического факультета. – Т. 22. – С. 81-123.
6. Головка О.М. Міські голови Харкова у 1893-1917 рр. // Всеукраїнська краєзнавча конференція, присвячена 70-річчю українського комітету краєзнавства: Тези доповідей конференції, 28-29 червня 1995 р. – Х., 1995. – С. 14-16.
7. Грицан Д.Н., Симонова В.М., Телятов С.Г. Коллоидная химия в Харьковском университете // Учен. зап. Харьк. ун-та. – 1955. – Т. 58: Тр. химического факультета и НИИ химии. – Т. 13. – С. 147-161.
8. Державний архів м. Києва. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 4786. – Арк. 63.
9. Дубинський Г.П. Краткая история метеорологической обсерватории университета и организация сетей метеостанций Харьковской губернии // Учен. зап. Харьк. ун-та. – 1955. – Т. 56: Тр. географического факультета. – Т. 2. – С. 69-76.
10. Жемеров О., Селіверстов О. Засновник конструктивної географії (До 140-річчя з дня народження Анд-

- рія Миколайовича Краснова) // Географія та основи економіки в школі. – 2002. – № 4. – С. 50-53.
11. Історія Одеського університету за 100 років. [1865-1965]. – К.: Вид-во Київського університету, 1968. – 423 с.
 12. Касяненко Ю.Я. Бунге М.Х. // Юридична енциклопедія: В 6 т. – К.: “Укр. енцикл.”, 1998. – Т. 1. – 672 с.
 13. Київський університет 1834-1984. – К.: Вища школа, 1984. – 203 с.
 14. Комарь Н.П. История аналитической химии в Харьковском университете // Учен. зап. Харьк. ун-та. – 1995. – Т. 58: Тр. химического факультета и НИИ химии. – Т. 13. – С. 87-112.
 15. Кравченко В.В. Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. – Х.: Основа, 1990. – 176 с.
 16. Красіков М.М. Красназвача діяльність Харківського губернського статистичного комітету (1861-1917 рр.) // Всеукраїнська краєзнавча конференція, присвячена 70-річчю українського комітету краєзнавства: Тези доповідей конференції, 28-29 червня 1995 р. – Х., 1995. – С. 23-25.
 17. Лейкина-Свирская В.Р. Интеллигенция в России во второй половине XIX века. – М.: Мысль, 1971. – 368 с.
 18. Люди русской науки. Очерки о выдающихся деятелях естествознания и техники. Под ред. И.В. Кузнецова. – М.: Физматгиз, 1963. – 896 с.
 19. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского университета за 1901 г. – Х.: Тип. М. Зильберберга, 1902. – 149 с.
 20. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского университета за 1902 г. – Х.: Тип. М. Зильберберга, 1903. – 192 с.
 21. Плачинда В.П. Микола Дмитрович Пильчиков. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 137.
 22. Радов Г.О. Кістяківський О.Ф. // Юридична енциклопедія: В 6 т. – К.: “Укр. енцикл.”, 2001. – Т. 3. – 789 с.
 23. Харьковские губернские ведомости. – 1909. – 2 декабря. – С. 3.
 24. Харьковские губернские ведомости. – 1912. – 15 марта. – С. 2.
 25. Шип Н.А. Интеллигенция на Украине (XIX в.): Историко-социологический очерк. – К.: Наук. думка, 1991. – 169 с.
 26. Южный край. – 1911. – 9 марта. – С. 4.

Кургузов А.О.

УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ МОВНОЇ ПРОБЛЕМИ

Сьогодні Україна може по праву пишатися статусом чи не єдиної на пострадянському просторі країни, де вдалося уникнути міжетнічних конфліктів. Однак цій ідилії останнім часом загрожує різке зростання дуже гострих проблем, зокрема мовної проблеми, що може призвести до посилення міжетнічних суперечностей в Україні і порушення її єдності.

Дана стаття присвячена аналізу мовної проблеми в сучасному українському суспільстві. Розглядається питання мовних відносин в контексті сучасних глобалізаційних перетворень з метою пошуку варіантів вирішення мовної проблеми в Україні. Робиться висновок про необхідність збереження сбалансованого співіснування української, російської та інших мов на теренах нашої держави, що зробить можливим їхній нормальний повноцінний розвиток та функціонування.

Насамперед відзначимо, що в Україні з проблемою мовних відносин пов'язано чимало соціологічних і політичних парадоксів. Перший парадокс полягає в тому, що етнічна й мовна самоідентифікація громадян в нашій країні далеко не завжди збігається. Реальна частка людей, які вважають себе російськомовними, порівняно з даними опитувань, є за оцінками фахівців значно більшою. Справа в тому, що одним з показників для мови, котрій віддається перевага, для соціологів є те, якою мовою заповнюється соціологічна анкета. Отож, з'ясовується, що близько 60 відсотків опитуваних вибирають для заповнення анкети російську мову.

З цією обставиною пов'язаний інший парадокс. Категорія “рідна мова” не зовсім точно відображає як мовну ситуацію респондента, так і його реальну мовну самоідентифікацію. Людина називає себе українцем, а як рідну мову визначає російську. Або, навпаки, рідною мовою вважає українську, а використовує переважно російську.

У зв'язку з цим відзначимо, що для того, аби виявити всю складність і багатогранність мовної ситуації в Україні, соціологічні опитування мають використовувати більш різноманітні категорії: “мова спілкування в сім'ї”, “мова спілкування на роботі”, “мова повсякденного спілкування”.

Наступний парадокс полягає в тому, що українізація офіційної, освітньої й культурної сфер діяльності призводить до збільшення кількості російськомовних. Замість розширення масштабів “двомовності” сьогодні відбувається поглиблення регіональної диференціації за мовним принципом. Досить поширеною формою двомовності стає так званий “діалогічний білінгвізм” – діалог, під час якого співрозмовники використовують різні мови: один, приміром, говорить російською, а інший - українською. Автор статті цілком впевнений в тому, що абсолютна більшість росіян, котрі мешкають в Україні, чудово розуміють українську, майже всі етнічні українці - російську. Двомовний діалог виявляється дуже зручною формою для спілкування представників двох основних мовних спільнот України і яскраво відбиває феномен бікультуралізму в Україні.

І, нарешті, останній з мовних парадоксів - розповсюдження “суржику”. Давно відомим є той факт, що активна взаємодія двох мовних середовищ спричиняє формування як нових лексичних форм, так і нових діалектів. А якщо мови такі близькі як українська й російська, їхня взаємодія та взаємопроникнення відбу-